

Статті та повідомлення

Р. Чайка

ВИРОБИ ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА З ГОРОДИЩА В ЛИСТВИНІ

Одним з важливих джерел для вивчення давньоруського населення городища Листвина є знахідки ювелірних та художніх виробів, виготовлених з різних видів сировини - кольорових та чорних металів, кістки, скла та мінералів.

Незначна частина цих матеріалів опублікована на початку 90-х років.¹ Поповнення колекції новими знахідками, одержаними в результаті подальших досліджень городища, дає змогу ширше і конкретніше описати їх у пропонованій статті.

Колекція цих знахідок налічує понад 50 одиниць різноманітних, переважно жіночих прикрас. Здебільшого це прикраси та окремі деталі верхнього одягу - брошки, персні, вушні підвіски, намистини, шийні гривни, шпильки, фібули, гудзики, нашивки.

Значно менша частина цих виробів представлена знахідками художнього оформлення - гребінець, насадка ножа, піхва меча, вага.

1. Пелецишин М.А., Чайка Р.М. Нові давньоруські ювелірні вироби із Західної Волині // Археологія. - 1991. - № 1. - С. 137-141.

Зауважимо, що серед знахідок, окрім срібних кульчиків, майже немає унікальних рідкісних предметів високої художньої та майнової вартості. Коштовні вироби і речі з дорогоцінних металів берегли і рідко губили. Отже, незважаючи на те, що в загальній масі знахідок таких речей виявлено невелику кількість, це не може свідчити про бідність населення городища. Є всі підстави вважати, що городище жителі покинули у спокійній обстановці і мали змогу забрати із собою найбільш коштовні вироби. Проте і та незначна кількість знахідок, скоріше, поламаних або загублених, яскраво свідчить про соціальне розшарування населення городища.

Значну частину ювелірних прикрас представляють наручні браслети, виготовлені з різного матеріалу. Вони були найбільш масовими і різноманітними прикрасами жінок. За своїми характерними ознаками вони поділяються на декілька типів: пластинчасті, плетені, псевдокручені, круглодротові.

Пластинчасті браслети представлені трьома цілими та трьома фрагментами. Виготовлені вони із тонкої смужки металу і мають у перетині форму витягнутого прямокутника. Один цілий браслет виготовлений з бронзи. Кінці браслету звужені, на них нанесено врізний очковий орнамент. Діаметр його - 6 мм, ширина - 4 мм. Два інші, також добре збережені браслети, виготовлені з заліза. Кінець одного з них завужений, іншого - закручений у спіраль. Діаметр їх 5,5 і 5,2 см. Ще три

браслети цього типу представлені фрагментами, два з них виготовлені з бронзи, а один із сплаву олова та цинку. Один бронзовий фрагмент браслета має гладку поверхню. На двох інших нанесено орнамент у вигляді трикутних насічок. Такого типу браслети відомі з Пліснеська,¹ з городища Вал у Надстирі.² Майже аналогічні браслети були виявлені в шарах X-XII ст. у Новгороді.³

Плетені браслети представлені двома фрагментами. Вони сплетені з трьох опуклоподібних тонких бронзових дротин. Кінець одного з них мав видовжену тонку петлю, іншого - округлоподібний отвір. Даний тип браслетів датується XI-XII ст.⁴ Подібні браслети були виявлені у Друцьку,⁵ Вишгороді,⁶ Дорогобужі.⁷

-
1. Кучера М.П. Древній Пліснеськ // АП. -К., 1962. -С.62. -Рис. 11,13.
 2. Кучінко М.М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. -Луцьк, 1996. -С. 173. -Рис. 64:13,14.
 3. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X-XV вв.). -М.: Наука, 1981. -С.104. -Рис.37:1,4,6,7,9-12,15.
 4. Там же. -С. 102.
 5. Алексеев Л.В. Полоцкая земля в IX-XIII вв. -М., 1966. -С. 62. -Рис.37:28.
 6. Пекарська Л.В., Зоценко В.Н. Археологические исследования древнерусского Вишгорода в 1979-1981 гг. // Археологические исследования Киева 1978-1983 гг. -К., 1985.-С.125-136.
 7. Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. -Рівне, 1996. -С.205. -Рис.71:8.

Виявлено також два екземпляри цих знахідок, які належать до типу псевдокручених. За формою вони подібні до вищеописаних плетених браслетів, виготовлені з суцільного металевого дроту. Один з них зберігся майже повністю. Один кінець його завужений, інший обламаний. Діаметр прикраси становить 5 см. За аналогіями з інших пам'яток ці браслети мають значно ширший хронологічний діапазон - починаючи від X до XII ст.

Ще два екземпляри належать до типу круглодротових, найбільш простих у виготовленні. Один з них виготовлений з тонкого бронзового дроту з завуженими кінцями, діаметр його 5,6 см. Інший браслет представлений невеликим фрагментом бронзового дроту також майже округлої форми. Подібні браслети у переважній більшості датуються X-XI ст., хоча трапляються і в XII-XIII ст.¹

До рідкісних знахідок треба віднести два цілих браслети, виявлені на дитинці. Виготовлені вони із скла темно-синього кольору, у перерізі мали круглоподібну форму. Діаметр їх становив 7 см. Знахідки датуються другою половиною X-XIII ст.²

Серед цієї колекції виділяється один добре збережений

1. Седова М.В. Ювелирные изделия... -С.94.

2. Соловьева Г.Ф., Кропоткин В.В. К вопросу о производстве, распространении и датировке стеклянных браслетов древней Руси // КСИИМК. -М., 1953. -Т.ХІ. -С. 21-25.

перстень, який відноситься до типу пластинчасто-щитовидних. Він виготовлений з тонкої бронзової пластини, овально розширеної у центральній частині. Перстень датовано XI-XII ст. Один збережений перстень відноситься до типу плетених. Він сплетений з двох потовщених бронзових дротин, кінці якого звужені і роз'єднані. Цей тип датується X-XI ст.

До цінних знахідок належить добре збережена срібна сережка, яка була виявлена в одній з напівземлянок посаду городища. Вона являла собою розірване кільце, на якому були напаяні шість маленьких кульок. У центральній частині містилась підвіска трапецієподібної форми також з такими кульками, нагадуючи лозу винограду. Корпус підвіски орнаментований у вигляді зерен. Майже аналогічні сережки були виявлені в Копиївському¹, Гніздовському², Пересопницькому³ скарбах та окремо на поселенні біля Ужгорода.⁴ Особливо цікава знахідка щодо датування, аналогічна листвинській, була виявлена у Токайському скарбі

1. Лінке Н., Гепшенер Н. Копиївський скарб // Археологія. -К., 1948. -С. 61.

2. Гушин А.С. Памятники художественного ремесла древней Руси X-XIII вв. -М., 1954. -С. 61.

3. Мельник Е.К. Раскопки в земле лучан, произведенные в 1898 г. //Труды XI Археологического съезда. -Т. 1. -С. 479-576.

4. Довідник з археології України (Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області). -К.: Наук. думка, 1984. -С.195. -Рис.27:25.

з Угорщини разом з візантійськими монетами X ст.¹

До жіночих прикрас відносяться також два скроневі кільця з срібла, які були розкопані Р. Якимовичем у 1932 р. в одному з курганів. Кінці цих кілець заходять один на одного, їх діаметр 2,2-2,5 см. Аналогічні прикраси часто трапляються на більш ранніх пам'ятках у курганах літописних волинян, дреговичів, полян VIII-X ст. Подібні прикраси виявлені в найбільш наближених до Листвина пам'ятках - на городищах Вал та Дорогобуж.

Ще один вид скроневої прикраси представлений добре збереженим екземпляром срібної підвіски, виготовленої з тонкого дротика у формі кільця з розірваними кінцями. На стрижні розташовані три намистини округлої форми, прикрашені зерню. Подібні сережки були виявлені в Галичі, Дорогобужі, Черневі, Перемишлі.² До прикрас треба віднести один фрагмент залізної шийної гривни. Вона виготовлена з суцільного дроту у вигляді псевдоплетінки. Подібні знахідки дуже рідко трапляються на давньоруських пам'ятках. За даними М.Фехнера вони припадають на X - початок XI ст. і є предметом

1. Niderle L. *Manuel de Partiyuhe slave*. -Paris, 1926. -S.318.

2. Рудий В.А. Давньоруські пам'ятки в межириччі Віслока і Сяну // Археологічні дослідження Львівського університету. -Львів, 1997. -Вип. 2. -С. 106. -Рис.2,6.

скандинавського імпорту¹. Аналогічний, але цілий екземпляр, який майже повторює наш, знайдено у с. Новини Вологодської області².

Значну роль серед жіночих прикрас відіграли намистини, виготовлені з різних видів сировини. Привертає увагу виготовлена зі срібла округла намистина, яка складається з двох тонких півкуль, прикрашених зерню. В середній частині корпусу міститься отвір для пронизання нитки. Аналогічні знахідки виявлені в скарбах поблизу Листвина на городищі в Жорнові³, Торговиці⁴ і датуються X-XI ст.

Цей вид прикрас представляє ще одна подібна знахідка. Це скляна округлоподібна намистина темно-синього кольору з очковим орнаментом білого кольору. Такий тип датується X-XI ст. Інші подібні прикраси представлені чотирма ребристими намистинами, виготовленими з сердоліку та одією знахідкою бочкоподібної форми з вертикальними прорізами.

1. Фехнер М. В. Шейные гривны // Очерки по истории русской деревни X-XIII вв. / Труды ГИМ. - М., 1967. - Вып. 43. - С. 74. - Рис. 7:2.

2. Саборова М. А. Женский головной убор у славян // СА. - 1974. - № 2. - С. 95.

3. Пелещишин М. А., Чайка Р. М. Нові давньоруські... - С. 140.

4. Никольченко Ю. М. Клад древнерусских серебряных предметов из Ровенской области в результате разведки городища в с. Торговица // Тезисы XI научной конф. Института археологии. - Одесса, 1972. - С. 354-357.

Необхідним атрибутом головного убору були лунниці, які відігравали роль не просто прикрас, але й якоюсь мірою амулетів, що охороняли їх власників від зла та незгод. Це найтиповіша і часто масова жіноча прикраса, яка трапляється на слов'янських пам'ятках першої половини 1 тис.¹

Виявлені два екземпляри лунниць на дитинці виготовлені з бронзи технікою лиття по основі моделі. З обох сторін вони майже однаково орнаментовані зерню. Складається враження, що вони були виготовлені одним ремісником. Листвинські знахідки відносяться до X-XI ст. і мають низку аналогій серед споріднених пам'яток у Пліснеську², Звенигороді³, Торговиці⁴ та більш віддалених районах.

До окремих елементів прикрас верхнього одягу треба віднести п'ять добре збережених знахідок - фібул, виготовлених із заліза. Вони мали підковоподібну форму із скрученими кінцями та рухомим язичком. Корпус однієї з них виконаний у формі спіралі. Діаметр застібок становив .

1. Баран В.Д. Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга // МИА. - М., 1964. - №116. - С. 247.

2. Старчук І.Д. Розкопки городища Пліснеськ в 1947-1948 рр. // АП УРСР, 1952. - Т.ІІІ. - С.389.

3. Свешніков І.К. Дослідження давнього Звенигорода у 1982-1983 рр. // Археологія. - 1987. - №57. - С.99.

4. Никольченко Ю.М. Древнерусское городище в с.Торговица // АО 1971. - М.,1972. - С. 385.

4-7 см. Описані застібки найбільш поширені в прибалтійських країнах і датуються X-XI ст.¹ Як застібки для верхнього одягу використовували шпильки, які на відміну від фібул грапляються на слов'янських пам'ятках значно рідше. Виявлена нами шпилька виготовлена з бронзи способом лиття у формочці. Вона мала загострений стержень і рельєфну форму голови птаха у верхній частині. Розміри її становили 7 см. Такі шпильки переважно були поширені в північно-західних слов'янських землях і пов'язані з впливом балтів. Час існування подібних шпильок припадає на XI-XIII ст. Майже аналогічні шпильки за формою та розмірами були виявлені в Полтавській області,² на городищі Воїнь³ та в Новгороді⁴.

Ще одна виявлена шпилька була виготовлена з кості. Нижній кінець її загострений, верхня частина мала кулясту форму, під якою нанесено різьбовий орнамент у вигляді трьох заглиблених горизонтальних ліній. Довжина шпильки - 7,8 см.

1. Мальм В.М. Подковообразные и кольцевидные застежки-фибулы // Очерки по истории русской деревни X-XIII вв. /Труды ГИМ, вып.43/. -М., 1967. -С. 156.

2. Ханенко Б.Н., Ханенко В.И. Древности Приднепровья. -К., 1901. -Вып.IV. -С.21. -Табл. X. 271.

3. Довженок В.И., Гончаров В.Н., Юра Р.О. Древньоруське місто Воїнь. -К., 1966. -С. 126. -Табл. V, рис. 3,4.

4. Седова М.В. Ювелирные изделия... -С.26. -Рис.26:3-6,8,12.

До типу застібок належать також дві бронзові кульки, які, напевне, виконували роль прикрас-привісок до деталей одягу або гудзиків.

Один з цих екземплярів відлитої з бронзи по основній моделі. Він орнаментований нарізками, лініями та хрестоподібним прорізом. У середині корпусу міститься вільно рухома невеличка кулька. Цей тип знахідки є найранішим, який з'явився в кінці X ст., але найбільш характерний для XI ст.¹

Майже аналогічні застібки-бубонці виявлені в Галичі², Дорогобужі³ та інших пам'ятках.

Інша знахідка мала кулькоподібну форму. Корпус її виготовлений з двох стиснутих половинок з бронзи. У верхній частині було припаяне бронзове кільце. З'явилися вони в XI ст. і проіснували до початку XV ст.

До складу поясного набору входили пряжки, виготовлені з бронзи. Три з них мали округлу форму з нанесеними орнаментами у вигляді насічки по всьому периметру. Діаметр їх 2,4-2,6 см. Доповнюють цю категорію бронзові пряжки прямокутної форми та нашивки.

1. Колчин Б.А. Хронология новгородских древностей //СА, 1958. -№2. -С.79.

2. Джеджора О. Рятівні дослідження галицького підгороддя // Studia archaeologica. -Львів, 1993. -№1. -С.66. -Рис. 7.9.

3. Седова М. В. Ювелирные изделия... -С. 156.

Важливим джерелом для вивчення цієї теми є записи знахідок ювелірних виробів в інвентарних книгах Дубнівського історико-краєзнавчого музею. На жаль, більша частина їх безслідно зникла. Ми можемо лише дати перелік цих знахідок з листвинського городища. Сюди треба віднести два персні з срібла та бронзи, дві тонкі мідні заушниці, бронзовий гудзик-бубонець, залізну підвіску та частину орнаментованої зброї невідомого призначення.

Як зазначалось, у більшості випадків описані вироби мають аналогії серед пам'яток Київської держави і особливо в невеликого району Західної Волині поміж містами Рівним, Луцьком і Дубном, де останніми роками виявлено чимало скарбів та окремих знахідок. Можна припустити, що саме тут майнова і соціальна диференціація суспільства, нагромадження багатства досягли більшого розвитку, ніж в інших районах Волині. Щодо самих виробів, то їх майже всіх можна вважати привізними з інших близьких та віддалених районів. Однак виявлений один екземпляр добре збереженого тигля засвідчує можливість існування на листвинському городищі ювелірного виробництва.

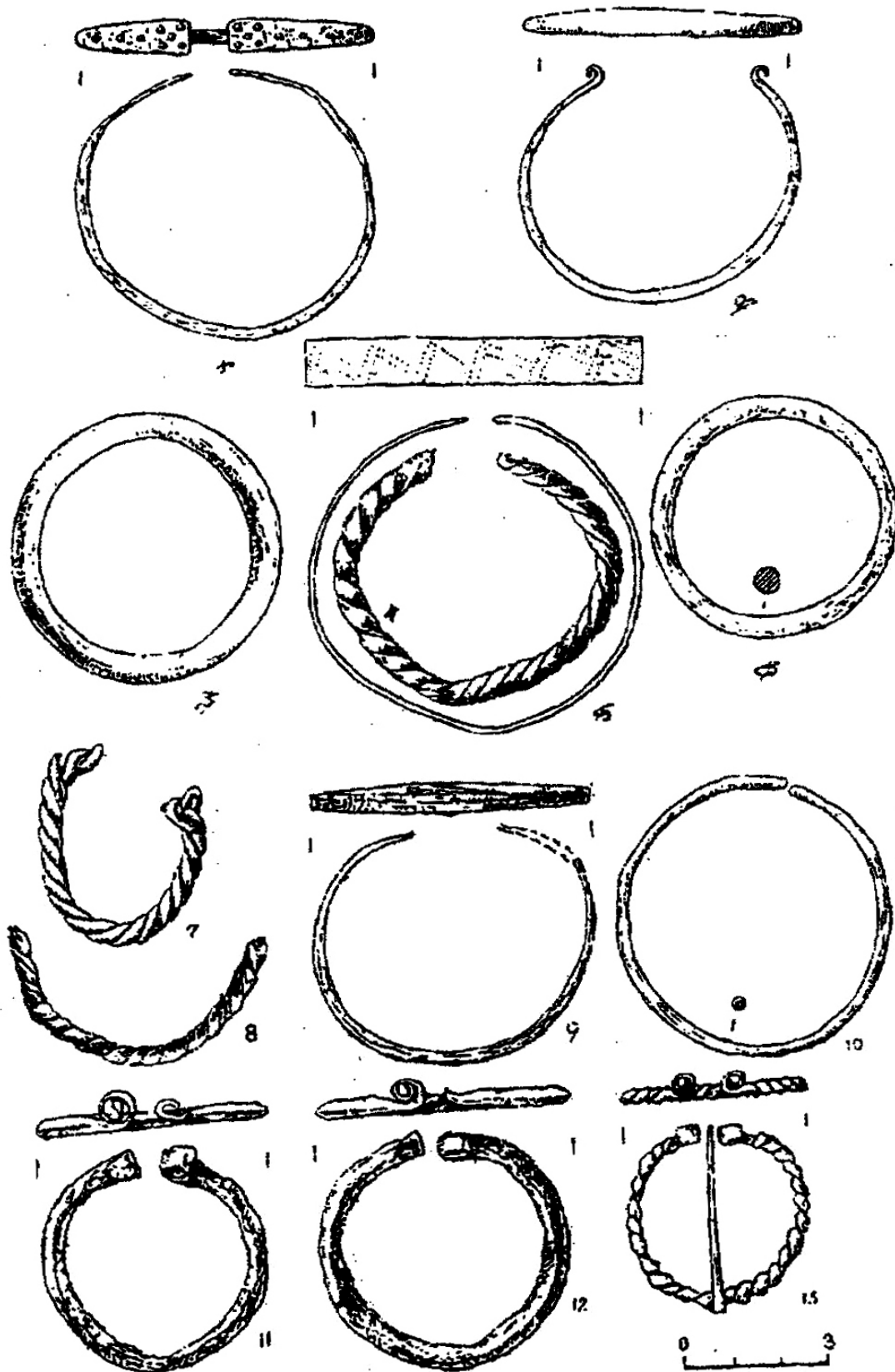

Рис.1. Листвин. Ювелірні вироби: 1,2,4,7-10 - бронзові браслети, 3,6 - скляні браслети, 5 - шийна гривня, 11-13 - пряжки-фібули.

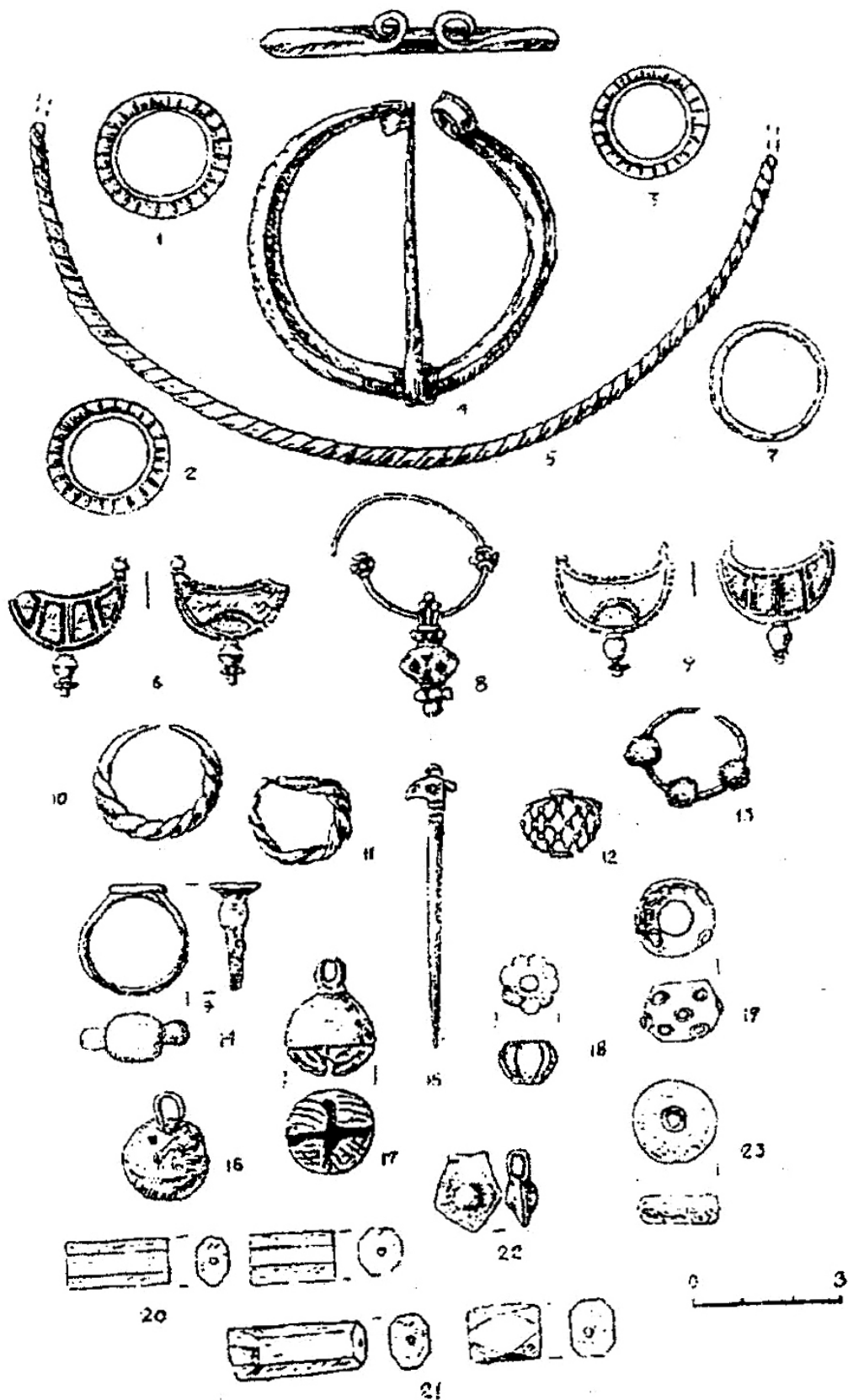

Рис.2. Листвин. Ювелірні вироби: 1-3 - поясні кільця, 4 - пряжка, 6,9 - лунниці, 7,10,11,14 - персні, 8,13 - сережки, 15 - шпилька, 16,17 - бубонці-гудзики, 18-20,23 - намистини.

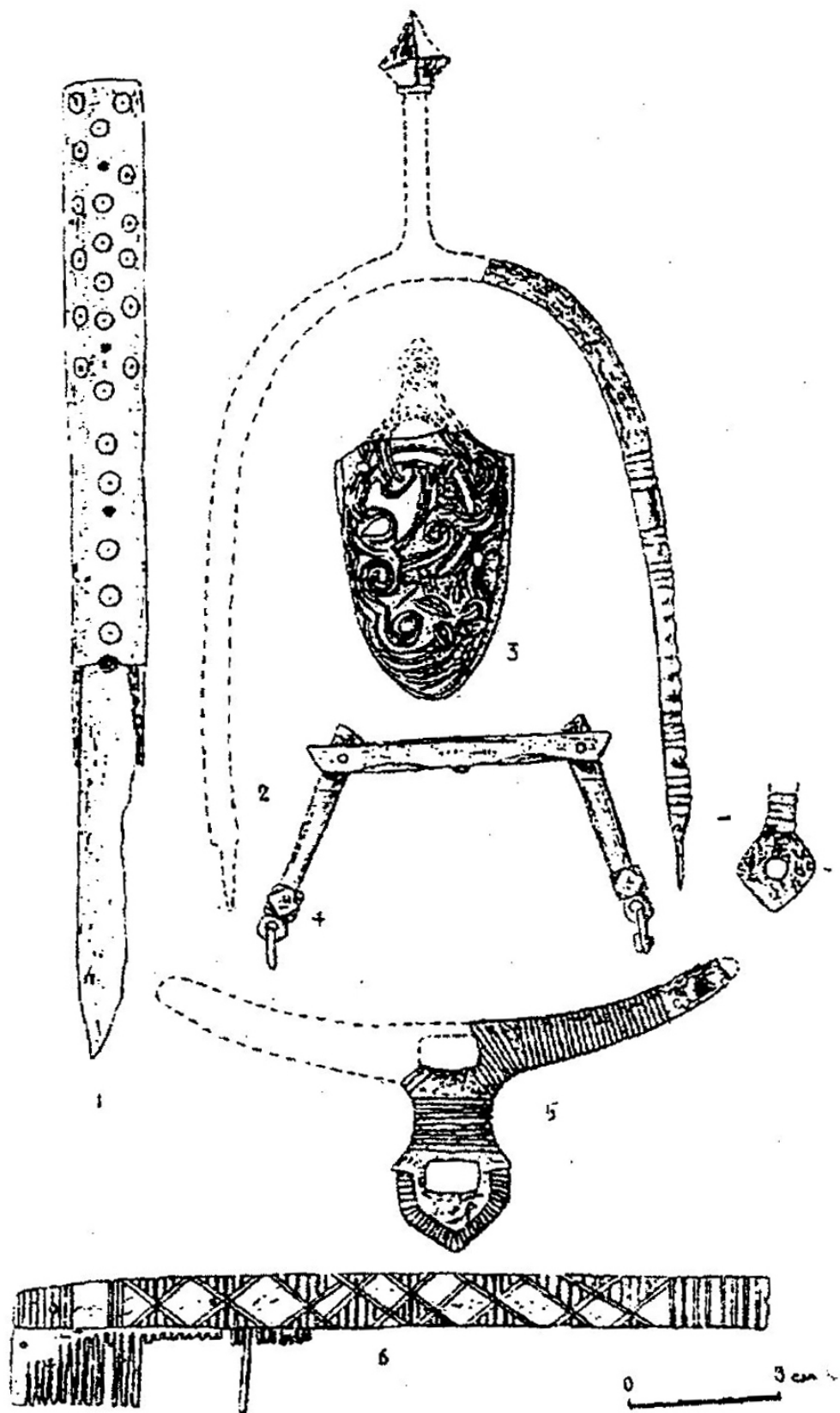

Рис.3. Листвин. Художні вироби: 1 - ніж, 2 - шпора, 3 - наконечник піхви меча, 4 - складна вага, 5 - псалій, 6 - гребінець.